Archetype

Τροπικός Μοντερνισμός και το κτίζειν στην Ελλάδα· με αφορμή

μια έκθεση

Γιώργος Κατσιμπόκης - 06/04/2026

Η μετεγκατάστασή μας από το Cambridge στην Αθήνα τον Ιούλιο του 2025 είχε μια ιδιαιτερότητα η οποία, δυστυχώς, τείνει να γίνει κανονικότητα. Φύγαμε από έναν Αγγλικό καύσωνα και πέσαμε πάνω στο πρώτο κύμα του ετήσιου Ελληνικού καύσωνα, το οποίο μας υπενθύμισε με δυσάρεστο τρόπο τις συνθήκες τις οποίες καλείται πλέον να αντιμετωπίσει όχι μόνον η χώρα μας αλλά γενικότερα η Ευρώπη. Εδώ και 2-3 χρόνια πολλοί φίλοι μας στην Αγγλία είχαν αρχίσει να φλερτάρουν με την ιδέα εγκατάστασης κλιματιστικών μονάδων στα σπίτια τους, φυσικά για ψύξη, κάτι ανήκουστο έως και μερικά χρόνια πριν. Αντίθετα, οι υψηλές θερμοκρασίες και οι καύσωνες ήταν πάντοτε χαρακτηριστικό της Ελλάδας και δη της Αθήνας, κι έχουν …υμνηθεί από συγγραφείς, χρονογράφους, μέχρι και ποιητές1. Συνεπώς, για την Αθήνα οι καύσωνες δεν είναι κάτι καινούριο. Αυτό όμως που είναι καινούριο είναι η διάρκεια, η επαναληψιμότητα και η ένταση αυτών, κάτι που επιτείνεται από τις θερμικές νησίδες και το μικροκλίμα που δημιουργείται λόγω της έλλειψης πρασίνου, της αφθονίας ασφάλτου και μπετόν αλλά και του μεγάλου, πλέον, αριθμού κλιματιστικών μονάδων που έχει εγκατασταθεί σε όλα ανεξαιρέτως τα κτήρια της πόλης. Ο συνδυασμός των παραπάνω με την κακή ποιότητα μόνωσης των κτηρίων, η οποία απαιτεί τη συνεχόμενη λειτουργία των κλιματιστικών προκειμένου να γίνεται βιώσιμο το εσωτερικό τους, οδηγεί στο γνωστό φαύλο κύκλο συνεχούς λειτουργίας με παράλληλη απόρριψη ζεστού αέρα στο εξωτερικό, άρα επιβάρυνση της ήδη υψηλής τοπικής θερμοκρασίας του περιβάλλοντος. Όλα αυτά απαιτούν υπέρμετρη κατανάλωση ενέργειας, που οδηγεί σε ιδιαιτέρως υψηλές απαιτήσεις παραγωγής και μεταφοράς της, με τις σχετικές συνέπειες.

Η εύκολη και προπάντων προσιτή λύση της εγκατάστασης κλιματισμού, κυρίως από τη δεκαετία του 1980 κι εντεύθεν, έβαλε την ταφόπλακα στην αποσύνδεση της αρχιτεκτονικής με το άμεσο φυσικό περιβάλλον ενός κτηρίου. Η αρχιτεκτονική ξέχασε ή αγνόησε τις πρακτικές της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και δόμησης, οι οποίες ήταν συνυφασμένες με την εκάστοτε περιοχή και τις τοπικές κλιματολογικές συνθήκες και έφτασε στην ύβρη. Κτήρια σφραγισμένα, ερμητικά κλειστά, που αγνόησαν φυσικό αερισμό και προσανατολισμό, προτείνοντας μηχανικές λύσεις που απαιτούν υπερκατανάλωση ενέργειας γέμισαν τις απανταχού πόλεις. Τις τελευταίες δεκαετίες ο passivhaus σχεδιασμός, η επαν-ανακάλυψη του «βιοκλιματικού» σχεδιασμού και της «αειφορίας» (sustainability) προσπαθούν να αναστρέψουν το σκηνικό, με πενιχρά αποτελέσματα προς το παρόν. Σε αυτό το ζοφερό κλίμα έρχονται να μας θυμίσουν την παρουσία τους κάποιες πρακτικές του παρελθόντος, οι
οποίες τέθηκαν σε εφαρμογή προ της έλευσης και διάδοσης των μηχανικών μέσων κλιματισμού.

Ο Τροπικός Μοντερνισμός, σχεδόν ογδόντα χρόνια πριν, έκανε αυτό που δεν κάνουμε σήμερα· ή πιο ορθά, αυτό που προσπαθούμε να ξανακάνουμε σήμερα. Να σχεδιάσουμε «βιώσιμα» κτήρια, με μηδενικό αποτύπωμα (net zero), που είναι κατοικήσιμα σε ακραίες συνθήκες ζέστης. Τι λοιπόν ξεχάσαμε τις τελευταίες επτά δεκαετίες που πρέπει να ξαναθυμηθούμε;

Μεταξύ 2 Μαρτίου και 22 Σεπτεμβρίου 2024, το V&A South Kensington οργάνωσε την έκθεση “Tropical Modernism: Architecture and Independence” αφιερωμένη στον Τροπικό Μοντερνισμό2. Θέμα της, το μπόλιασμα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στις δυτικοαφρικανικές αποικίες της Μ. Βρετανίας, λίγο πριν την αποαποικιοποίησή τους και η εξέλιξή της κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας τους. Η έκθεση αυτή ήταν η δεύτερη δημόσια παρουσίαση ενός μεγάλου ερευνητικού προγράμματος μεταξύ του Victoria & Albert Museum (V&A), της φημισμένης Architectural Association (AA) του Λονδίνου και του Kwame Nkrumah University of Science and Technology (KNUST) της Γκάνας. Είχε προηγηθεί μια μικρότερου μεγέθους έκθεση του V&A στη 18η Biennale Αρχιτεκτονικής της Βενετίας το 2023, με το ίδιο θέμα3, υπό την εποπτεία της δραστήριας ακαδημαϊκού και συγγραφέως Lesley Lokko, ως επιμελήτριας4.

Εικόνα 1. Άποψη της έκθεσης Tropical Modernism στο V&A South Kensington– πηγή: V&A website5

Όπως αναφέρει και το εισαγωγικό σημείωμα του καταλόγου της έκθεσης, ο Τροπικός Μοντερνισμός ήταν η αρχιτεκτονική που αναπτύχθηκε στις ζεστές και υγρές συνθήκες της Δυτικής Αφρικής τη δεκαετία του ’40. Ακόμα όμως και μετά την ανεξαρτησία τους από την πάλαι ποτέ Βρετανική Αυτοκρατορία, χώρες όπως η Γκάνα αλλά και η Ινδία διατήρησαν τον μοντερνισμό ως σύμβολο νεωτερικότητας και προοδευτισμού, θέλοντας να διαφοροποιηθούν από την αποικιοκρατική κουλτούρα και αντίληψη6. Πίσω από αυτήν την υπεραπλουστευμένη περίληψη, κρύβεται μια μεγάλη και ενδιαφέρουσα ιστορία η οποία, πέρα από την εφαρμογή και υιοθέτηση του μοντέρνου στον σχεδιασμό των δημόσιων, ως επί το πλείστον, κτηρίων των νέων ανεξάρτητων κρατών, έχει πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Δεν θα μπορούσε να είναι και διαφορετικά άλλωστε, καθώς ο μοντερνισμός από τη γέννησή του στη Βαϊμάρη είχε πολιτική χροιά. Άρρηκτα συνδεδεμένος με τον πλουραλισμό, τη συνολική προσέγγιση σχεδιασμού ως συνδυασμός όλων των τεχνών (Gesamtkunstwerk) και το πάντρεμα πολλών ειδικοτήτων (multidisciplinarity), δομημένος σε δημοκρατικά θεμέλια και αξίες.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή, προκειμένου να κατανοήσουμε γιατί ακόμη και σήμερα, το μοντέρνο και οι διάφορες εκφάνσεις του, όπως ο Τροπικός Μοντερνισμός, συγκινούν, εντυπωσιάζουν και τελικά εμπεριέχουν πρακτικές οι οποίες είναι ακόμη επίκαιρες στο σχεδιασμό έργων του δομημένου περιβάλλοντος. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αιτίες αυτές είναι αντικείμενο «ζωντανής» μελέτης και όχι μόνο ιστορικής αναδίφησης, καθώς οι αρχές σχεδιασμού που εφαρμόστηκαν στον λεγόμενο Τροπικό Μοντερνισμό είναι σήμερα περισσότερο επίκαιρες από ποτέ7.

Με τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου (Β’ ΠΠ), η αποδυναμωμένη και υπερχρεωμένη Βρετανική Αυτοκρατορία βρίσκονταν ενώπιον μιας νέας πραγματικότητας. Από τη μια πλευρά πάσχιζε να διατηρήσει τις αποικίες της Δυτικής Αφρικής8 λόγω του μεγάλου φυσικού πλούτου και πρώτων υλών που μπορούσαν να της προσφέρουν. Από την άλλη πλευρά, δεν είχε πλέον τα οικονομικά, στρατιωτικά ή οργανωτικά μέσα για να συντηρήσει αυτές τις αποικίες αλλά και τις διοικητικές δομές που είχε δημιουργήσει σε αυτές κατά τα προηγούμενα χρόνια. Πιεζόμενη και από την εγχώρια μεταπολεμική ύφεση (δελτία στα τρόφιμα, έλλειψη καυσίμων, κρίση ρευστότητας, εξάρτηση από ΗΠΑ μέσω δανεισμού και σχεδίου Marshall, κοκ.), η Βρετανία κινήθηκε προς τη χειραφέτηση των πρώην αποικιών μέσω πολιτικών που θα επέτρεπαν τη διευρυμένη συμμετοχή των αυτοχθόνων στη διαχείριση, τη διοίκηση αλλά και τη νομοθετική εξουσία9. Παράλληλα, και

καθώς βρισκόταν στην απαρχή του Ψυχρού Πολέμου, η Βρετανία συνειδητοποίησε ότι οποιαδήποτε κοντόφθαλμη συνέχιση της αποικιοκρατικής
πολιτικής της θα οδηγούσε τις χώρες αυτές στην αγκαλιά της Σοβιετικής Ένωσης που εποφθαλμιούσε για επιρροή και προσηλυτισμό αλλά και για ευκαιρίες εκμετάλλευσης του φυσικού πλούτου των χωρών της υποσαχάριας Αφρικής10.

Σημαντικό ρόλο σε αυτήν την επιλογή χειραφέτησης έμελλε να διαδραματίσει και η μορφωμένη τοπική ελίτ η οποία είχε δημιουργηθεί από τους Βρετανούς κατά τα προηγούμενα χρόνια, κυρίως για λόγους διευκόλυνσής τους στη διοίκηση και διαχείριση των αποικιών. Το παράδοξο της υπόθεσης είναι ότι η δημιουργία της μορφωμένης αυτής τάξης είχε ως σκοπό τη διοικητική υποστήριξη των Βρετανών στις αποικίες και όχι τη συμμετοχή της στην άσκηση της εξουσίας. Αυτή, ήταν προνόμιο των φύλαρχων και των απογόνων τους, βάσει της πολιτικής της έμμεσης κυριαρχίας (Indirect Rule), σύμφωνα με την οποία τους είχε ανατεθεί η καθημερινή διακυβέρνηση υπό Βρετανική επίβλεψη. Είχε δε καθαρά ταξικά κριτήρια και έδινε δικαίωμα στην άσκηση εξουσίας «εξ αίματος», σύμφωνα με τα Βρετανικά πρότυπα, θεμελιωμένη κατά τις δεκαετίες που προηγήθηκαν του Β’ ΠΠ. Ως εκ τούτου, απέκλειε τους ανερχόμενους εκ της βάσης από οποιαδήποτε μορφή συμμετοχής στο πολιτικό γίγνεσθαι του τόπου τους. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι άνθρωποι αυτοί διαθέτοντας τα πνευματικά εφόδια άρχισαν να αρθρώνουν εθνικιστικό λόγο κατά της εξουσίας, τοπικής και αποικιοκρατικής, να συσπειρώνουν διαφορετικές φυλές κι εθνότητες υπό το πρίσμα της ανεξαρτησίας, να διεκδικούν το δικαίωμα στην αυτοδιαχείριση και να προετοιμάζουν το έδαφος για τη συγκρότηση των αποικιών σε οργανωμένα κράτη. Ο συνδυασμός όλων αυτών των κοινωνικών παραγόντων και μιας σειράς οικονομικών γεγονότων οδήγησε στη χειραφέτηση και, τελικά, την ανεξαρτητοποίηση των χωρών της Δυτικής Αφρικής ξεκινώντας από την Γκάνα -τ. Χρυσή Ακτή- το 1957, ακολουθούμενη από τη Νιγηρία το 1960, τη Σιέρα Λεόνε το 1961 και την Γκάμπια το 1965.

Εικόνα 2: Βρετανική Δυτική Αφρική, πηγή: Encyclopaedia Britannica online, τελευταία πρόσβαση 15.12.2025

Ωστόσο, πολύ πριν συμβεί αυτό και κατά διάρκεια του Β’ ΠΠ, εγκαταστάθηκε στη Χρυσή Ακτή ο Edwin Maxwell Fry (1899-1987) ακολουθούμενος λίγο μετά από τη σύζυγό του Joyce Beverly Drew, γνωστότερη ως Jane Drew (1911-1996). Το ζευγάρι αυτό έμελλε να παίξει κομβικό ρόλο στην εδραίωση του μοντερνισμού και δη του Τροπικού Μοντερνισμού στη Δυτική Αφρική.

Ο Fry με κλασική αρχιτεκτονική παιδεία και Μπωζαρτίστικη εκπαίδευση σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Λίβερπουλ μεταξύ 1920 και 1924. Αμέσως μετά ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του σε μεγάλες εταιρείες ασχολούμενος ως επί το πλείστον με πολεοδομικές μελέτες. Σταδιακά, όπως περιγράφει ο ίδιος11, και παρότι μέχρι το 1930 είχε γίνει partner στην εταιρεία πολεοδομικών μελετών Adams & Thompson, γοητευμένος από μια σειρά περιστατικών και γνωριμιών άρχισε στον ελεύθερο χρόνο του να ασχολείται με τον μοντερνισμό. Παρόλο που το πρώτο του ιδιωτικό κτηριακό έργο ακολουθούσε τη νεο-Γεωργιανή αρχιτεκτονική που ήταν της μόδας στη Βρετανία, απομακρύνθηκε αισθητικά από αυτή και

ασπάστηκε όλο και πιο παθιασμένα τις αρχές του ευρωπαϊκού μοντερνισμού (βλ. Εικ. 3).

Εικόνα 3: Miramonte, Kingston upon Thames, 1937, Maxwell Fry, Πηγή: Locations London12

Η μεταστροφή του δεν ήταν μόνο επαγγελματική· σηματοδότησε μια νέα ματιά και προοπτική στη ζωή, όπως μαρτυρεί και ίδιος13. Δραστήριο μέλος διαφόρων γκρουπ και οργανώσεων φίλα προσκείμενων στο μοντέρνο που είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους στη Βρετανία, αποτέλεσε τελικά ένα από τα ιδρυτικά μέλη του MARS Group (Modern Architectural Research Group) το οποίο εκπροσωπούσε τη Βρετανία στα CIAM και ιδρύθηκε το 1931 ύστερα από προτροπή του Siegfried Gideon. Παρόλη τη δραστήρια και ενεργή παρέμβαση των μελών του MARS στον αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό γίγνεσθαι της Βρετανίας κατά τον μεσοπόλεμο και σε αντίθεση με άλλες χώρες, το μοντέρνο δεν κατάφερε να βρει έρεισμα και να αποκτήσει μεγάλη απήχηση. Οι λόγοι είναι αρκετοί και πολύπλοκοι, αν και ο κυριότερος, όπως περιγράφηκε από τον Walter Gropius κατά την τρίχρονη παραμονή του στο Λονδίνο (1934-37) πριν φύγει οριστικά για την Αμερική, ήταν ο συντηρητισμός των Βρετανών και της Βρετανικής κοινωνίας εν γένει καθώς και η προσκόλληση στην παράδοση και στη μνημειακή αρχιτεκτονική που ταίριαζε καλύτερα στο «γούστο» και την ιδιοσυγκρασία των Βρετανών14.

Εικόνα 4: Ο Maxwell Fry και η Jane Drew με συνεργάτες τους στην Αφρική. Πηγή: film still from Inside mid-century Tropical Modernist architecture | V&A, YouTube15

Η πίστη του Fry στο μοντέρνο, με την παράλληλη μετακίνησή του από το Λίβερπουλ στο Λονδίνο και η ολοένα αυξανόμενη δραστηριοποίησή του από τα τέλη της δεκαετίας του ’20, είχαν σαν αποτέλεσμα τη γνωριμία του με αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες αλλά και γόνους της υψηλής κοινωνίας, και εν τέλει την καταξίωσή του σε καλλιτεχνικούς και πνευματικούς κύκλους που είχαν ασπαστεί τον μοντερνισμό, με γνωστότερους τους Hampstead Modernists. Αυτή εξάλλου η θέση που είχε κατακτήσει ήταν που του επέτρεψε την πρόσβαση στον Walter Gropius όταν ο τελευταίος μετοίκησε στην Αγγλία το 1934, λόγω της επικίνδυνα αυξανόμενης δυσαρέσκειας και επαγγελματικής απαξίωσης από το ναζιστικό καθεστώς. Αν και ο Fry δεν είχε τα έργα ή το επαγγελματικό μέγεθος για να «συντηρήσει» έναν μαιτρ του μεγέθους του Gropius, το μικρό του γραφείο αποτέλεσε το εφαλτήριο, έστω και με λιτά μέσα, ώστε οι Fry and Gropius, ως οι κατεξοχήν εκπρόσωποι του Βρετανικού μοντέρνου κινήματος, να εκπονήσουν προτάσεις και μελέτες και τελικά να αναλάβουν κάποια έργα16 πριν, τελικά, ο Gropius αναχωρήσει οριστικά για τις ΗΠΑ το 1937. Η συνεργασία αυτή παρόλο που δεν έφερε τα προσδοκόμενα αποτελέσματα εδραίωσε μια αμοιβαία εκτίμηση και φιλία μεταξύ των δύο ανδρών παρόλη τη διαφορά ηλικίας, και επηρέασε βαθιά τη μετέπειτα πορεία του Fry αλλά και της δεύτερης συζύγου του Jane Drew.

Η γνωριμία του Fry με την Drew έγινε το 1940. Η Drew, μια από τις σημαντικότερες Βρετανίδες αρχιτέκτονες του 20ού αιώνα, ευφυής, δραστήρια και επικοινωνιακή, ήρθε να συμπληρώσει τα κενά του Fry και να αποτελέσει τη σύντροφό του στη ζωή αλλά και στην άσκηση της αρχιτεκτονικής, πολλές φορές έχοντας τα ηνία στις κοινές μελέτες και επαγγελματικές αποφάσεις17, αλλά διατηρώντας και ανεξάρτητα, δικά της έργα. Η Drew φοίτησε στην Architectural Association (AA) μεταξύ 1926 και 1931 18 και ανήκε στη δεύτερη γενιά των Βρετανών μοντερνιστών. Σε μια εποχή όπου οι διακρίσεις κατά των γυναικών ήταν κανονικότητα και το αρχιτεκτονικό επάγγελμα ήταν σχεδόν αυστηρά ανδροκρατούμενος χώρος, δημιούργησε το δικό της αρχιτεκτονικό γραφείο αποτελούμενο αρχικά μόνο από γυναίκες, αρνήθηκε να περιοριστεί σε «γυναικεία» αρχιτεκτονικά θέματα, σύμφωνα με τις επικρατούσες αντιλήψεις, και εκμεταλλευόμενη τον κοινωνικό της κύκλο του «μποέμ Λονδίνου», παλεύοντας με ουκ ολίγες αντιξοότητες, ίδρυσε από κοινού με τον Fry το Αρχιτεκτονικό γραφείο Fry & Drew, που έμελλε να αποτελέσει το επαγγελματικό τους όχημα έως το τέλος της καριέρας τους. Κατά τη διάρκεια του Πολέμου, λόγω της έλλειψης έργων, ο Fry εκμεταλλευόμενος τις γνωριμίες του απευθύνθηκε στον Στρατιωτικό Διοικητή για τα

Έργα και τις Οχυρώσεις προς αναζήτησης αναθέσεων. Αντ' αυτού, του προσφέρθηκε μια όχι τόσο υψηλόβαθμη διοικητική θέση στο Σώμα των Βασιλικών Μηχανικών (Corps of Royal Engineers) την οποία και αποδέχθηκε ελλείψει άλλης απασχόλησης. Ως εκ τούτου, η Drew ανέλαβε σχεδόν αποκλειστικά το γραφείο τους καταφέρνοντας να το κρατήσει ενεργό. Με τις γνωριμίες της αλλά και τη στήριξη του κύκλου του Fry ανέλαβε μικρά έργα για το γραφείο,
επέκτεινε τις δραστηριότητές της στον βιομηχανικό σχεδιασμό19, ενώ παράλληλα επιμελήθηκε της έκθεσης «Rebuilding Britain» το 1943 20. Στις 25 Απριλίου του 1942 και λίγες ημέρες πριν ο Fry αποσπαστεί στη Δυτική Αφρική, το ζευγάρι παντρεύτηκε στο Caxton Hall του Westminster.

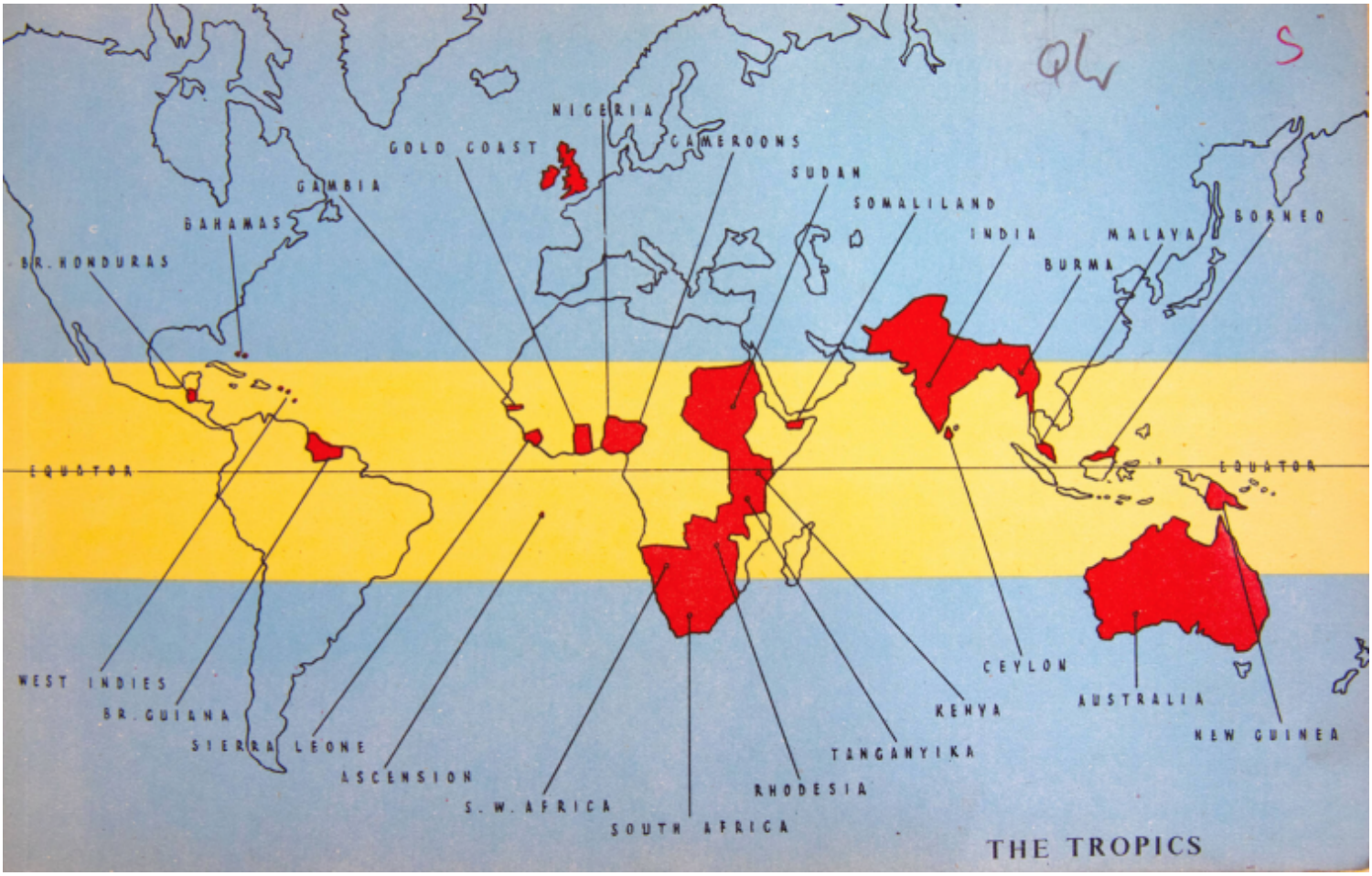
Η Δυτική Αφρική κάθε άλλο παρά ήταν στα σχέδια του Fry. Στα πλαίσια της θέσης του στο Σώμα των Βασιλικών Μηχανικών κι έχοντας δηλώσει ότι τον ενδιέφερε η μετάθεση στο εξωτερικό, το 1942 έλαβε εντολή να αναχωρήσει για απόρρητη τοποθεσία. Μετά από 25 ημέρες εν πλω, πάτησε στο έδαφος της Χρυσής Ακτής απελπισμένα απογοητευμένος από αυτό που αντίκρυζε. Παρόλες τις παροχές και τις ανέσεις τον κατέκλυζε η μοναξιά και η νοσταλγία για την Drew και το Λονδίνο. Σε ένα γύρισμα της τύχης21, κατά τα φαινόμενα, ο Fry έλαβε πρόσκληση να συναντηθεί με τον Λόρδο Σουίντον, Τοπικό Υπουργό της Δυτικής Αφρικής. Ο Λόρδος Σουίντον είχε ανάγκη για έναν Σύμβουλο Πολεοδομικού Σχεδιασμού, και παρόλο που ο Fry δεν είχε τα τυπικά προσόντα αποδέχθηκε τον ρόλο υπό τρεις προϋποθέσεις. Η Jane Drew θα αναλάμβανε ως υπεύθυνη του γραφείου του Fry (Chief of Staff), ο ίδιος θα λάμβανε τρίμηνη άδεια προ της ανάληψης των καθηκόντων του και, τέλος, κατά τους τρεις αυτούς μήνες θα επισκέπτονταν μαζί με την Drew την Αμερική και το Έργο του Τεννεσσί (Tennessee Valley Authority -TVA-)22 που είχε ξεκινήσει υπό τη διακυβέρνηση Ρούζβελτ, με όλα τα έξοδα πληρωμένα. Ο Λόρδος Σουίντον αποδέχθηκε τους όρους και αυτή ήταν η αρχή της σταδιοδρομίας του ζεύγους στις αποικίες της Δυτικής Αφρικής αλλά και του δικού τους Τροπικού Μοντερνισμού.

Στη Χρυσή Ακτή, μακριά από τις Βρετανικές Νήσους, οι Fry και Drew βρήκαν ένα πεδίο παρθένο, στο οποίο μπόρεσαν να εφαρμόσουν όλα όσα δεν είχαν τη δυνατότητα να κάνουν στην πατρίδα τους. Εκεί ακριβώς, ελεύθεροι από τον βρετανικό συντηρητισμό και με πληθώρα αναθέσεων λόγω της θέσης του Fry, έβαλαν σε εφαρμογή τις αρχές του Μοντερνισμού, προσαρμοσμένες στη δική τους αντίληψη για το τοπικό κλίμα και συνθήκες με την έντονη ζέστη και υγρασία23. Στην ουσία εφηύραν μια νέα εκδοχή της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, μακριά από τις βρετανικές αποικιακές αντιλήψεις περί κτηριακού σχεδιασμού, κρατώντας τη μοντέρνα τυπολογία και εμπλουτίζοντάς την με στοιχεία που βελτίωναν
την άνετη εσωτερική διαβίωση και την συνύπαρξη πολλών ατόμων, κάτω από μια στέγη, χωρίς ακριβό τεχνολογικό εξοπλισμό.

Από τη θέση του λευκού εποικιστή που κατέχει τη γνώση, έστησαν μια νέα θεωρία η οποία όμως ανταποκρίνονταν στις ανάγκες του τόπου αφενός λόγω των κλιματολογικών συνθηκών, αφετέρου λόγω του ιδεολογικού υπόβαθρου της τελευταίας περιόδου της αποικιακής εποχής. Ήταν δε τόσο στιβαρή η προσέγγιση αυτή που κατάφερε να συνεχιστεί και κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας των χωρών της Δυτικής Αφρικής, εν μέρει διότι οι πρώτοι αυτόχθονες αρχιτέκτονες υπήρξαν μέλη της ομάδας τους που εκπαιδεύτηκαν από αυτούς. Έτσι, έπλασαν παράλληλα την πρώτη γενιά Αφρικανών αρχιτεκτόνων, οι οποίοι έβαλαν τα θεμέλια της αρχιτεκτονικής στο πεδίο αλλά και στον ακαδημαϊκό τομέα24. Όπως ήταν αναμενόμενο, κατά τη διαδικασία αυτή οι Drew και Fry δεν κατάφεραν να αποφύγουν σφάλματα και γενικεύσεις ενώ με χαρακτηριστική αυτοπεποίθηση αγνόησαν παντελώς την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, δηλώνοντας κάπως υπερφίαλα ότι «δεν φαίνεται να υπάρχει τοπική αρχιτεκτονική, συνεπώς προσπαθήσαμε να εφεύρουμε μια αρχιτεκτονική η οποία κάλυπτε τις ανάγκες των Δυτικοαφρικανών και αντιμετώπιζε το κλίμα και τις ασθένειες που αυτό προκαλούσε»25. Παρόλο που βρέθηκαν εκεί σε ένα πλαίσιο απο-αποικιοκρατισμού, έστησαν τη θεωρία τους με καθαρά αποικιοκρατικούς όρους. Άδραξαν την ευκαιρία να βάλουν σε εφαρμογή τους κανόνες του μοντερνισμού προσαρμοσμένους στην Αφρικανική ήπειρο, αλλά και να ανακαλύψουν μια νέα εκδοχή του μοντέρνου, προσαρμοσμένη στο υγρό και ζεστό κλίμα της Αφρικής σε αντιδιαστολή με τις κρύες βορειοευρωπαϊκές συνθήκες υπό τις οποίες γεννήθηκε ο μοντερνισμός.

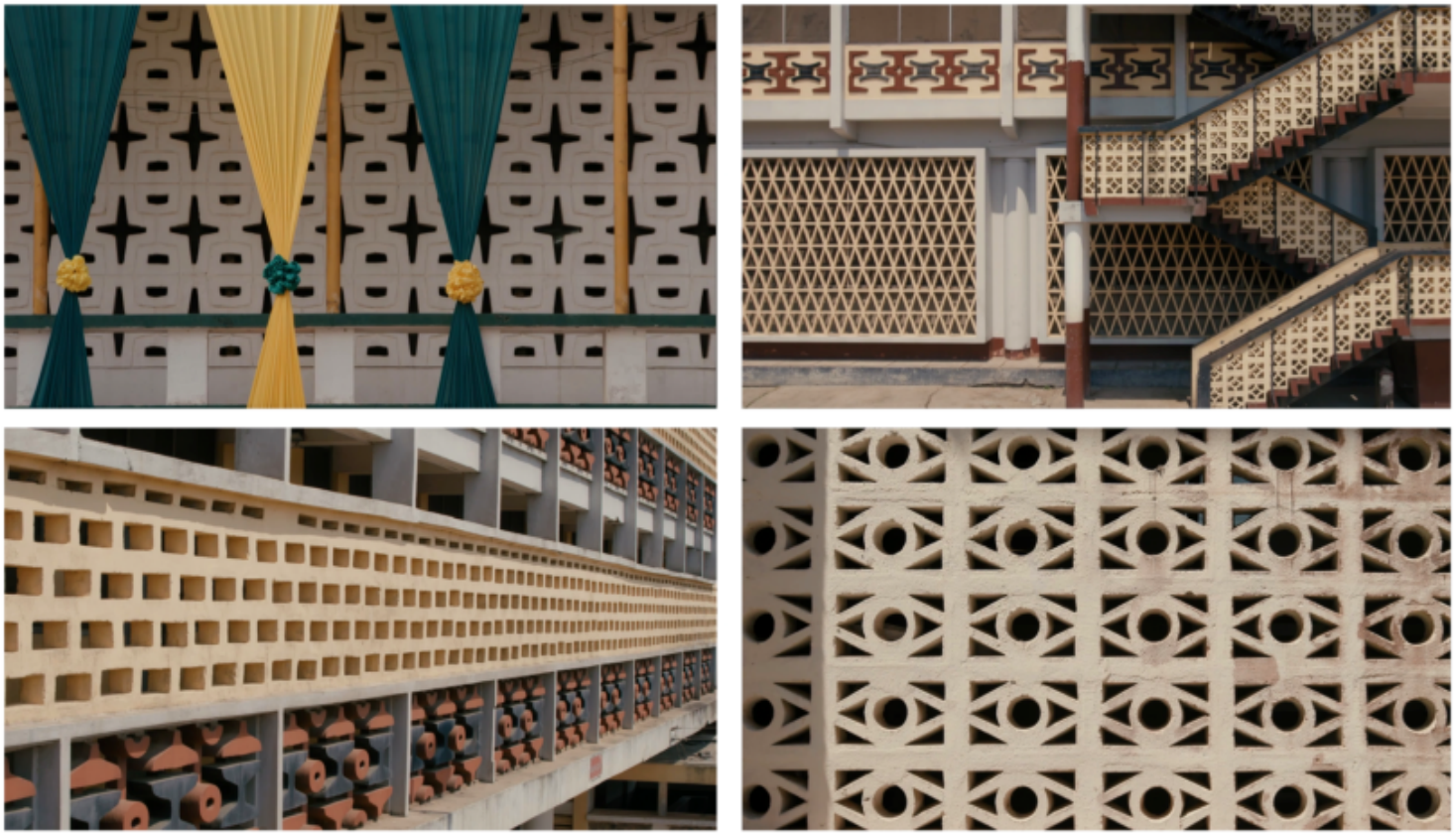
Μια από τις γενικεύσεις στις οποίες υπέπεσαν ήταν και η συλλήβδην κατηγοριοποίηση ως τροπικής, από άποψη κλίματος, μιας τεράστιας γεωγραφικής ζώνης εκατέρωθεν του Ισημερινού, της γνωστής και σε εμάς ως διακεκαυμένης ζώνης. Αυτή η περιοχή, γνωστότερη ως «οι Τροπικοί» (The Tropics), διέτρεχε ολόκληρη την υδρόγειο, αγνοούσε το μικροκλίμα και τις τοπικές κλιματολογικές συνθήκες, τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά των χωρών που περιλάμβανε αυτή η ζώνη. Ο χάρτης που περιέχεται στο πρώτο βιβλίο τους

περί τροπικού σχεδιασμού, είναι χαρακτηριστικός (βλ. Εικ. 5). Οι Τροπικοί, σύμφωνα με την αντίληψή τους, είναι μια ομοιογενής ζώνη, μια συνεχής έκταση μεταξύ του Καρκίνου και του Αιγόκερω που γεφυρώνει ηπείρους, ωκεανούς, κλιματικές παραλλαγές, υψόμετρα, αγνοώντας κουλτούρες, παραδόσεις, φυσικούς πόρους και τοπικά υλικά26.

Εικόνα 5: Χάρτης των τροπικών, όπου φαίνεται η ενιαία ζώνη και οι Βρετανικές κτήσεις την εποχή της έκδοσης, κάτω από τη Μεγάλη Βρετανία. Από το βιβλίο των Fry & Drew, Village Housing in the Tropics, 1947. Πηγή: V&A Museum website27

Ωστόσο, παρόλα τα ιδεολογικά και κλιματολογικά προβλήματα, η προσέγγισή τους εισήγαγε θεμελιώδεις σχεδιαστικές αρχές οι οποίες προσέφεραν θερμική άνεση, φυσικό κλιματισμό και διατήρηση εσωτερικής θερμοκρασίας των κτηρίων σε επίπεδα άνετης διαβίωσης, σε μια εποχή που ο μηχανικός κλιματισμός ήταν αρχικά ανύπαρκτος και λίγο αργότερα αρκετά εξεζητημένος. Τα κύρια εργαλεία της προσέγγισής τους προέκυψαν από εκτενή έρευνα και μελέτη, χρησιμοποιώντας μεταξύ άλλων στοιχεία από τοπικούς μετεωρολογικούς σταθμούς, εγκατεστημένους στην επικράτεια της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Υιοθέτησαν προσεκτικό προσανατολισμό με τις «τυφλές» πλευρές των
κτηρίων προς Ανατολάς και Δυσμάς ώστε να αποφεύγουν τον έντονο ηλιασμό, ενώ κράτησαν τις όψεις προς Βορρά και Νότο κυρίως ανοικτές. Σε αυτές εφάρμοσαν ευρέως τη χρήση κτιστών καφασωτών (claustra, breeze screens), ρυθμιζόμενων σκιάστρων (adjustable louvres, brise soleil), αλλά και
πλατιών προστεγασμάτων στις απολήξεις των στεγών (eaves), για σκιά και αερισμό.

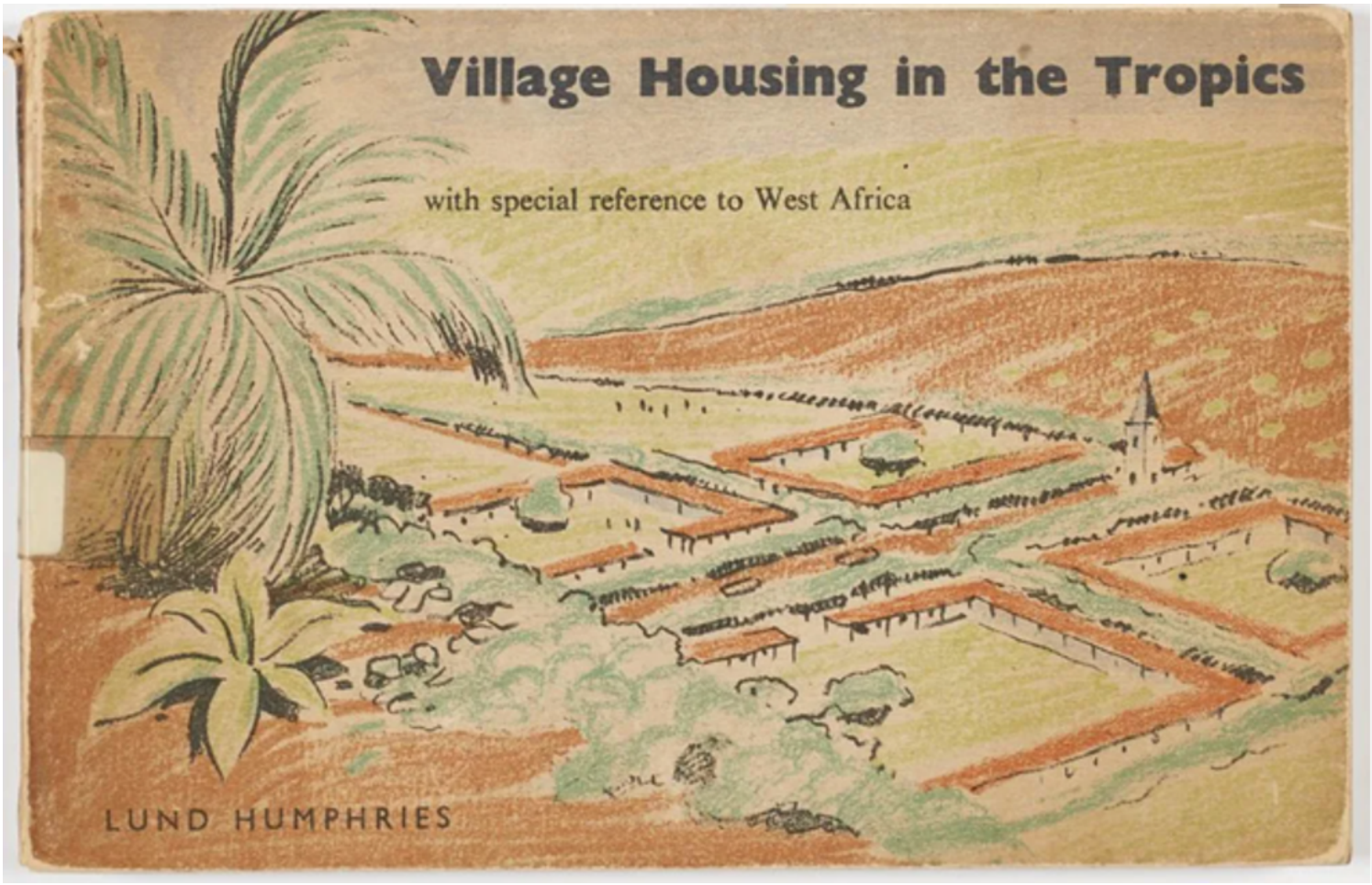
Εικόνα 6: Παραδείγματα κλωστρά από κτήρια που σχεδίασαν οι Fry & Drew στη Γκάνα. Πηγή: film still from Inside mid-century Tropical Modernist architecture | V&A, YouTube28

Εικόνα 7: Άποψη του σχολείου Mfantsipim στην Γκάνα, όπου φαίνονται όλες οι αρχές σχεδιασμού των Fry και Drew. Πηγή: film still from Inside mid-century Tropical Modernist architecture | V&A, YouTube, βλ. προηγ.

Η δραστηριότητά τους αυτή, είχε ως αποτέλεσμα τη συγγραφή του πρώτου τους βιβλίου με τίτλο "Village Housing in the Tropics" (1947-βλ. Εικ. 8)29. Αποτέλεσμα των συνεχιζόμενων αναθέσεων, της πυρετώδους

δουλειάς και του υλοποιημένου αρχιτεκτονικού έργου ήταν και το δεύτερο εμβληματικό πόνημά τους, το 1956, με τίτλο «Tropical Architecture in the Humid Zone», το οποίο και καθιέρωσε ένα σύστημα αρχιτεκτονικού σχεδιασμού βασισμένο στην κλιματική επιστήμη. Το βιβλίο αυτό αποτέλεσε έκτοτε ένα από τα βασικά εγχειρίδια του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού στα υγρά και ξηρά κλίματα30. Ο πολυγραφότατος και μεθοδικός Fry σε συνεργασία με την οργανωτική και ευρηματική Drew, έχοντας συγκεντρώσει πολύτιμη εμπειρία κτίζοντας και συλλέγοντας συστηματικά μετρήσεις και δεδομένα, προχώρησαν στην επανέκδοσή του το 1964 με τον αναθεωρημένο τίτλο «Tropical Architecture in the Dry and Humid Zones»31.

Εικόνα 8: Εξώφυλλο πρώτης έκδοσης του Village Housing in the Tropics, πηγή: M+ Museum, Hong Kong

Άλλη μια απόρροια της σημαντικής τους αυτής εμπειρίας ήταν και η ίδρυση ενός ακαδημαϊκού προγράμματος προκειμένου να διαδώσουν τη μέθοδο τροπικού σχεδιασμού σε Βρετανούς και Ευρωπαίους αρχιτέκτονες. Ήδη από το 1955, μαζί με έναν άλλον μοντερνιστή και πρωτοπόρο της τροπικής αρχιτεκτονικής στην Ινδία, τον Γερμανό Otto Koenigsberger (1908–1999)32, δημιούργησαν στην AA το, μοναδικό στο είδος του, τμήμα Τροπικής Αρχιτεκτονικής με πρόγραμμα σπουδών επικεντρωμένο στις αρχές σχεδιασμού στους Τροπικούς33. Το πρόγραμμα αποσκοπούσε στο να εκπαιδεύσει αρχιτέκτονες στις πρακτικές του σχεδιασμού για τα τροπικά, υγρά και ξηρά κλίματα και μετεξελίχθηκε στο πρώτο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του είδους, με μεγάλη απήχηση κι επιτυχία, μέχρι το 1971, οπότε και έκλεισε. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και η Ana Tostões, «δίδοντας έμφαση σε μια αποτελεσματική προσέγγιση, θεμελιωμένη στην Αγγλοσαξονική ακρίβεια, δημιούργησαν τεχνικά και συστηματικά εργαλεία σχεδιασμού συνδυασμένα με απαιτήσεις υγιεινής, θεμελιώνοντας ένα παιδαγωγικό και μεθοδολογικό πλαίσιο που βρήκε ευρεία απήχηση. Αυτό ήταν και το έναυσμα για το μεταπτυχιακό στην AA, το πρόγραμμα σπουδών του οποίου περιλάμβανε μαθήματα όπως κλιματολογία, υλικά κατασκευών, υπεύθυνο κλιματικό σχεδιασμό, υγεία και υγιεινή.»34

Το αποτέλεσμα της Αφρικανικής τους εμπειρίας αποτέλεσε και το εφαλτήριο για την προσέγγισή τους από την Ινδική Κυβέρνηση το 1950, σχετικά με το ενδεχόμενο να αναλάβουν τον σχεδιασμό της Chandigarh, στην Punjab της Ινδίας. Η γνωριμία και αλληλοεκτίμηση της Drew με τον Pierre Jeanneret (1896-1967) και τον Le Corbusier (1887-1965), ήταν και η αφορμή να τους επισκεφθούν στο Παρίσι ώστε να αναθεωρήσει ο

τελευταίος την απόφασή του και, παρόλη την αρχική του άρνηση, να αναλάβει την ανάθεση από κοινού με τους Fry και Drew και να συνδέσει, τελικά, το όνομά του με την Chandigarh35.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι ο σχεδιασμός στα τροπικά, θερμά ή υγρά κλίματα, σε μικρή αλλά και μεγάλη κλίμακα, ήταν από τα βασικά αντικείμενα ενασχόλησης του Κωνσταντίνου Δοξιάδη και της εταιρείας του Doxiadis Associates, καθώς πληθώρα αναθέσεων που αφορούσαν πολεοδομικό αλλά και κτηριακό σχεδιασμό ήταν σε αντίστοιχες περιοχές (Ινδία, Μέση Ανατολή, Αφρική, κλπ.). Ως εκ τούτου, οι Fry και Drew δημοσίευσαν άρθρα τους στα έντυπα του Δοξιάδη από πολύ νωρίς, ενώ μέσα από τις σελίδες του περιοδικού Ekistics παρουσιάστηκαν και τα βιβλία τους36. Ωστόσο, ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης με την ομάδα των συνεργατών του άρθρωσε δικό του λόγο και προσέγγιση, παίρνοντας αποστάσεις από τις σχεδιαστικές αρχές του βρετανικού ζεύγους. Σε αντίθεση με τους Fry και Drew, αναγνώρισε τη διαφορετικότητα των τροπικών κλιμάτων και την ανάγκη προσαρμογής του σχεδιασμού στην προσέγγιση λύσεων όχι μόνο σε επίπεδο κτηρίου, αλλά και σε επίπεδο πολεοδομικού σχεδιασμού, που ήταν άλλωστε και το κύριο αντικείμενο της διεθνούς δραστηριότητάς του37. Στη θεωρία των Ekistics, επέλεξε συνειδητά να αποφύγει την ομοιογενή προσέγγιση των τροπικών περιοχών, ενώ στις σχετικές μελέτες και άρθρα η προτεινόμενη αντίληψη σχεδιασμού υιοθετούσε το μικροκλίμα κάθε περιοχής, και όχι τη γενίκευση των κύριων κλιματικών ζωνών και χαρτών (βλ. Εικ. 9). Στα γραπτά του μάλιστα, αναφέρεται ξεκάθαρα στην προσέγγισή του αυτή, σημειώνοντας ότι «Δεν θα ήθελα να μιλώ γενικώς περί τροπικών κλιμάτων διότι υπάρχουν πολλοί τύποι τροπικών κλιμάτων και η συμπεριφορά μας δεν πρέπει να είναι πάντοτε η ίδια. Η στάση μας πρέπει να είναι η ίδια αλλά όχι οι λύσεις μας»38.

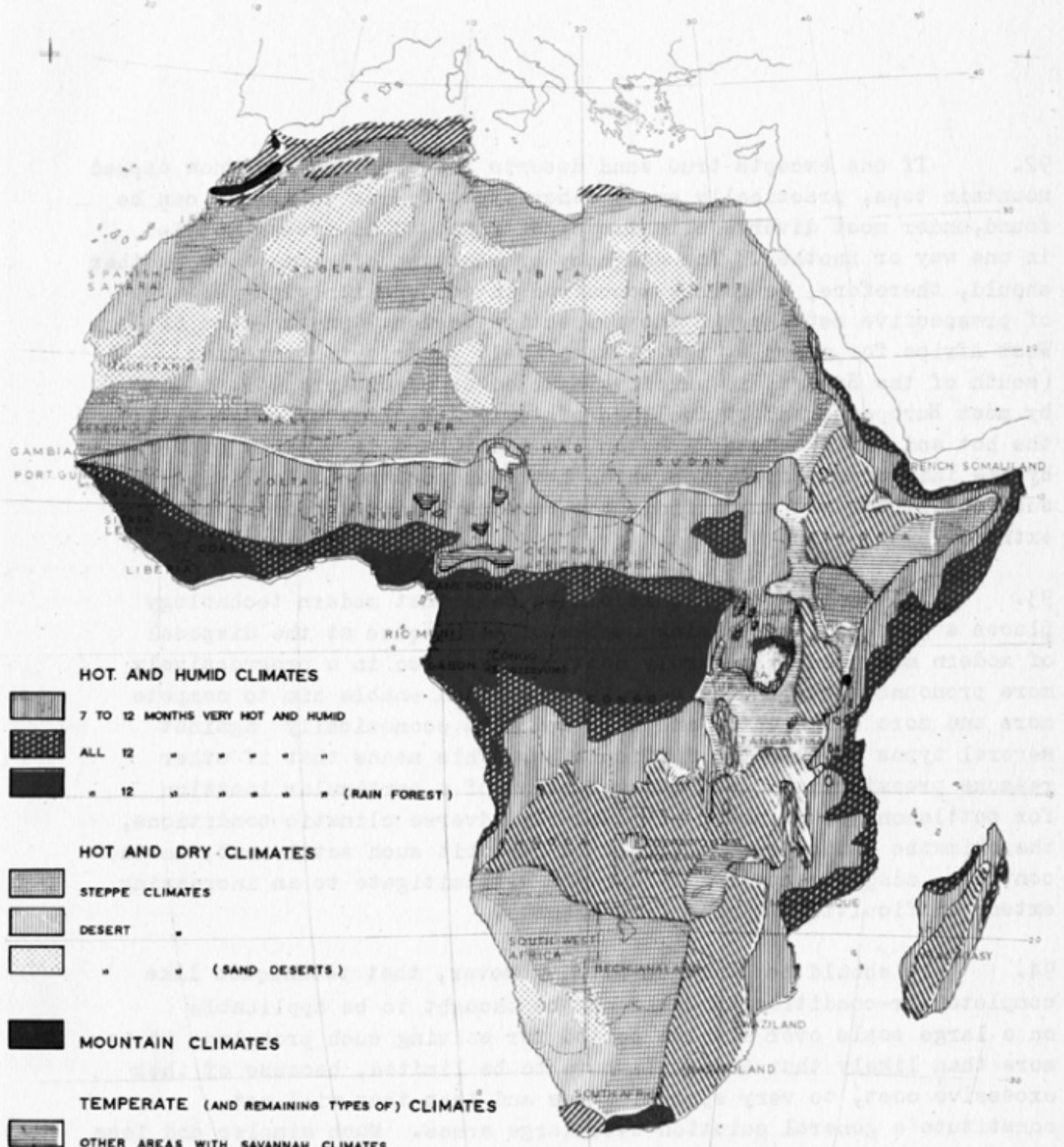
Στην έρευνα που πραγματοποιείται για την Τροπική Αρχιτεκτονική σήμερα σημαντική είναι η συμβολή του διεθνούς do.co.mo.mo, το οποίο ασχολείται εδώ και χρόνια με το θέμα του Μοντερνισμού της Διασποράς (Modern Diaspora) και της Τροπικής Αρχιτεκτονικής. Έχει κάνει εκτενή αφιερώματα39, ενώ πρόσφατα εκδόθηκε το βιβλίο «Modernism in Africa: The Architecture of Angola, Ghana, Mozambique, Nigeria, Rwanda, South Africa, Sudan, Tanzania, Uganda» με συντάκτριες τις τέως και νυν προέδρους του Διεθνούς do.co.mo.mo, Ana Tostões και Uta Pottgiesser αντίστοιχα, του οποίου η ηλεκτρονική μορφή είναι διαθέσιμη δωρεάν40.

Τέλος, ιδιαίτερη μνεία αξίζει στην πρωτογενή, εκτενέστατη έρευνα των Τζώνη και Lefaivre41, οι οποίοι ενέταξαν τη δεύτερη φάση του Τροπικού Μοντερνισμού, τη συνέχιση και εξέλιξή του κατά τη φάση της απο-αποικιοποίησης και τη μετά-αποικιακή εποχή, στον Κριτικό Τοπικισμό, αναφερόμενοι όχι μόνο στις χώρες της Δυτικής Αφρικής αλλά και σε άλλες συναφείς γεωγραφικές περιοχές όπως η Ινδία, η Σρι Λάνκα, η Λατινική Αμερική, κλπ.

AFRICA CLIMATIC TYPES

(MODIFIED KÖPPEN CLIMATIC TYPES)

Figure 24

D-GA 645

Εικόνα 9: Κλιματικοί τύποι της Αφρικής, Doxiadis & Associates | Πηγή Phokaides, P., De–Tropicalizing Africa, Docomomo Journal 48, 2013

Για μεγάλο μέρος των κτηρίων του βρετανικού ζεύγους στη Δυτική Αφρική υπάρχουν πολυετείς μετρήσεις, δεδομένα και αναλύσεις σχετικά με την απόδοσή τους καθώς πρόκειται περί κρατικών κτηρίων (Πανεπιστημιακά κτήρια, σχολεία, νοσοκομεία) τα οποία αποτελούν αντικείμενο μελέτης των τοπικών αρχιτεκτονικών σχολών και όχι μόνον. Μάλιστα οι μελέτες δεν περιορίζονται απλά στην καταγραφή αλλά προχωρούν και σε συγκριτική μελέτη της συμπεριφοράς των κτηρίων σε σχέση με το αν εγκαθίστατο μηχανολογικός κλιματισμός. Η αποτίμηση είναι συντριπτικά υπέρ των λύσεων του τροπικού αρχιτεκτονικού σχεδιασμού από άποψης ετήσιου κόστους λειτουργίας αλλά και κόστους διάρκειας ζωής. Αν δε συνυπολογιστεί το κόστος συντήρησης αλλά και αντικατάστασης του μηχανολογικού εξοπλισμού ενός κτηρίου (λόγω παλαίωσης κατά μέσο όρο, κάθε 15 με 20 χρόνια), τότε η παραπάνω άποψη ενισχύεται ακόμα περισσότερο, καθώς οι κλιματολογικές αρχές σχεδιασμού ως εγγενή μέρη ενός κτηρίου, διαρκούν για ολόκληρο τον κύκλο ζωής του. Προς επίρρωση, σημειώνεται ότι για την ορθή λειτουργία ενός «περίπλοκου» τεχνολογικά κτηρίου δεν αρκεί μόνον η εγκατάσταση εξοπλισμού αλλά απαιτείται και συνεχής εκπαίδευση των χρηστών ώστε να εξοικειωθούν με τις αρχές λειτουργίας και τον ορθό χειρισμό του εξοπλισμού, με ό,τι αυτό συνεπάγεται από άποψης κόστους και χρόνου.

Είναι, επίσης, σημαντικό να αναφέρουμε ότι η μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζουν αρχιτέκτονες και μηχανικοί σήμερα είναι η αναβάθμιση του υπάρχοντος κτηριακού δυναμικού το οποίο αποτελεί και τη συντριπτική πλειοψηφία του δομημένου αστικού περιβάλλοντος. Η προσεκτική μελέτη των αρχών σχεδιασμού του Τροπικού Μοντερνισμού μάς δείχνει ότι ακόμα και στα υπάρχοντα κτήρια υπάρχουν τρόποι να επιτύχουμε θερμική άνεση και καλύτερη ενεργειακή διαχείριση χωρίς να «σφραγίσουμε» τα κτήρια και να καταφύγουμε σε ακριβό και ενεργοβόρο μηχανολογικό εξοπλισμό προκειμένου να διατηρούμε ανεκτές θερμοκρασίες διαβίωσης. Η καταγραφή της συμπεριφοράς των κτηρίων που σχεδιάστηκαν 80 χρόνια πριν στην Αφρική και άλλα μέρη του κόσμου με αντίστοιχες κλιματολογικές συνθήκες, αποδεικνύει ότι αυτό είναι δυνατόν. Ο σχεδιασμός ενός κτηρίου, όπως και κάθε τεχνικού έργου άλλωστε, απαιτεί μελέτη των απαιτήσεων των χρηστών, της γεωγραφικής θέσης του, των χαρακτηριστικών του εδάφους, της σεισμικότητας της περιοχής κ.ο.κ., δηλαδή εξατομικευμένη θεώρηση, για το εκάστοτε έργο.

Η εκτενής αυτή αναδρομή στον Τροπικό Μοντερνισμό αποτελεί μόνο την κορυφή του παγόβουνου, για να δανειστούμε μια αγγλοσαξονική έκφραση. Αυτό που είναι σημαντικό να κρατήσουμε, λαμβάνοντας ως παράδειγμα το έργο των Fry και Drew στους οποίους εστιάζει αυτή η μελέτη, είναι οι αρχές σχεδιασμού και κατασκευής του Τροπικού Μοντερνισμού, σε κλίματα με παρατεταμένα υψηλές θερμοκρασίες, οι οποίες πλέον λόγω της κλιματικής αλλαγής κυριαρχούν σε ένα μεγαλύτερο εύρος περιοχών του πλανήτη. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι το πάλαι ποτέ μεσογειακό κλίμα τείνει στις μέρες μας να εξομοιωθεί με το βορειοαφρικάνικο, κυρίως όσον αφορά τις θερμοκρασίες. Ο Τροπικός Μοντερνισμός επαναφέρει τη συζήτηση περί αρχιτεκτονικών λύσεων συνδυασμένων με «έξυπνη» εκμετάλλευση των αρχών της φυσικής των κτηρίων (building physics). Σε ένα μέλλον όπου οφείλουμε να απομακρυνθούμε από τη χρήση υδρογονανθράκων στην παραγωγή ενέργειας και κατά συνέπεια τη μείωση του αποτυπώματος άνθρακα στην κατασκευή και τη λειτουργία ενεργοβόρων κτηρίων, ως αρχιτέκτονες και μηχανικοί έχουμε υποχρέωση να μελετήσουμε το παρελθόν. Δεν είναι απαραίτητο να ξανανακαλύψουμε τον τροχό, ούτε να προσφύγουμε σε αμφιβόλου αποτελέσματος πειραματικές λύσεις με υψηλά κόστη αλλά να διερευνήσουμε τις μεθόδους και αρχές σχεδιασμού όπως αυτές του Τροπικού Μοντερνισμού, συνδυασμένες με τη γνώση και τα ερευνητικά αποτελέσματα που έχουμε σήμερα στα χέρια μας.

Βιβλιογραφικές Αναφορές και Πηγές

Croft, C., 2024. Exploring Tropical Modernism. C20 Magazine, Issue 1, pp.46-51
do.co.mo.mo Journal, 2013. No. 48, Modern Africa, Tropical Architecture
Fry M., Drew J., Ford, H., 1947. Village Housing in the Tropics. Humphries: London
Fry, M. and Drew J., 1964. Tropical Architecture in the Dry and Humid Zones. BT Batsford: London
Fry, M., 1975. Autobiographical Sketches. Elek Books Ltd: London

Jackson, I. and Holland, J., 2014. The Architecture of Edwin Maxwell Fry and Jane Drew: Twentieth Century Architecture, Pioneer Modernism and the Tropics. 1st ed. London: Routledge.
Lefaivre, L and Tzonis A., 2021. Architecture of Regionalism in the Age of Globalization: Peaks and Valleys in the Flat World, Second Edition, London and New York: Taylor & Francis.
Lokko L., 2023. The Laboratory of the Future - Agents of Change. La Biennale di Venezia, [online] Διαθέσιμο: https://www.labiennale.org/en/... (τελευταία πρόσβαση: 11 Νοεμβρίου 2025).
MacCarthy, F., 2019. Gropius: The Man Who Built the Bauhaus. Harvard University Press.
Osterhammel, J. και Jansen J.C., 2025. Αποικιοκρατία: Ιστορία, μορφές, συνέπειες. Μετάφραση: Γιάννης Κοιλής. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
Phokaides, P., 2013. De–Tropicalizing Africa. Docomomo Journal 48, p.79.
Pottgiesser, U. & Tostões, A. (eds.), 2024. Modernism in Africa: The Architecture of Angola, Ghana, Mozambique, Nigeria, Rwanda, South Africa, Sudan, Tanzania, Uganda. Basel: Birkhäuser.
Tropical modernism: Architecture and independence - exhibition at V&A South Kensington · V&A (2024) Victoria and Albert Museum. Available at: https://www.vam.ac.uk/exhibiti... (Accessed: 11 November 2025).
Turner, C., 2024. Tropical Modernism: Architecture and Independence. V&A Museum Catalogue
Tzonis, A., Lefaivre, L. and Stagno, B., 2001. Tropical Architecture: Critical Regionalism in the Age of Globalization. Chichester: John Wiley & Sons

1 Βλ. π.χ. «Εις την Οδόν των Φιλελλήνων» του Ανδρέα Εμπειρίκου.
2 Βλ.https://www.vam.ac.uk/exhibiti... [τελευταία πρόσβαση 19.11.2025]
3 Βλ. https://www.vam.ac.uk/articles... [τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 19.11.2025]
4 Βλ. «The laboratory of the Future» στο https://www.labiennale.org/en/... [τελευταίαημερομηνία πρόσβασης 19.11.2025]
5 Βλ. https://www.vam.ac.uk/articles... [τελευταία πρόσβαση 05.12.2025]
6 "Tropical Modernism: Architecture and Independence", 2024, V&A Museum South Kensington, 2 March 2024 - 22 September 2024, https://www.vam.ac.uk/exhibiti... [τελευταία πρόσβαση 05.12.2025]
7 Η παρούσα μελέτη εστιάζεται στον Τροπικό Μοντερνισμό των Βρετανικών αποικιών στη Δυτική Αφρική ο οποίος, χρονολογικά, προηγήθηκε αντίστοιχων προσπαθειών σε άλλες Βρετανικές αποικίες όπως η Ινδία ή η Κεϋλάνη (Σρι Λάνκα). Ο Τροπικός Μοντερνισμός στις χώρες αυτές παρήγαγε εξίσου σημαντικό έργο, του οποίου η μελέτη και ανάλυση είναι εκτός των περιορισμένων ορίων αυτής της εργασίας.
8 Οι Βρετανικές κτήσεις στη Δυτική Αφρική ήταν η Χρυσή Ακτή -μετέπειτα Γκάνα-, η Νιγηρία, η Σιέρρα Λεόνε και η Γκάμπια.
9 Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (ΑΠΠ) και το οικονομικό κραχ του 1929 εδραιώθηκε η άποψη ότι ένα μέρος της λύσης για ανάκαμψη αποτελούσε η δραστική ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών αποικιών στην Αφρική. Η συλλογιστική ήταν ότι εφόσον επενδύονταν μεγαλύτερα Ευρωπαϊκά κεφάλαια εκεί, οι αποικίες θα αύξαναν την παραγωγή πρώτων υλών για την Ευρωπαϊκή βιομηχανία οπότε θα υπήρχε ένα αμοιβαίο κέρδος. Η μεν Ευρώπη θα έβαζε μπροστά την παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων, δίνοντας δουλειά στους χιλιάδες άνεργους θύματα του οικονομικού κραχ, οι δε αποικίες θα γινόντουσαν κατά τι πλουσιότερες από την εκμετάλλευση των πόρων τους. Κατ' αντιστοιχία, η άνοδος αυτή του βιοτικού επιπέδου των αποικιών θα οδηγούσε στη ζήτηση και κατανάλωση αγαθών και προϊόντων που παράγονταν στη Δύση, μέχρι τότε απλησίαστα για τους ντόπιους, πυροδοτώντας έτσι έναν νέο κύκλο ανάπτυξης. Αυτό οδήγησε τους Βρετανούς στην ψήφιση του πρώτου Colonial Development Act (CDA), το 1929, σύμφωνα με το οποίο η Βρετανική κυβέρνηση θα μπορούσε να διοχετεύσει χρήματα από τον προϋπολογισμό απευθείας για την ανάπτυξη των αποικιών (μέχρι τότε η κάθε αποικία έπρεπε να βρίσκει τα χρήματα εσωτερικά από ίδιους πόρους και διαχείριση). Η ανάγκη για περισσότερες πρώτες ύλες κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (ΒΠΠ) ισχυροποίησε αυτή τη θέση. Κατά τη διάρκεια του ΒΠΠ τα σχέδια αυτά διευρύνθηκαν ώστε να συμπεριλάβουν κοινωνικές πολιτικές, ενώ έγινε επιτακτικότερη η ανάγκη για εγγράμματους αυτόχθονες οι οποίοι θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τον διοικητικό μηχανισμό της αποικίας-χώρας τους χωρίς να χρειάζεται να απασχολούνται Βρετανοί δημόσιοι υπάλληλοι (οι οποίοι βρίσκονταν στα διάφορα μέτωπα του πολέμου). Αυτό οδήγησε σταδιακά στην ίδρυση σχολείων αλλά και Πανεπιστημίων δημιουργώντας μια μορφωμένη ελίτ η οποία άρχισε να αποκτά τη δική της φωνή και να αναπτύσσει μια εθνικιστική ιδεολογία. Άνθρωποι οι οποίοι σπούδασαν εκεί αλλά και σε Πανεπιστημιακά ιδρύματα του εξωτερικού (κυρίως στη Μ. Βρετανία και την Αμερική) είχαν

πλέον τα εφόδια να διεκδικήσουν την αυτοκυριαρχία της χώρας τους.
10 Κάτι που τελικά δεν αποφεύχθηκε όταν η Χρυσή Ακτή απέκτησε την ανεξαρτησία της και αναζήτησε τη στήριξη του Ανατολικού μπλοκ.
11 Βλ. στο Fry, M. Maxwell, 1975, Autobiographical Sketches, Elek Books Ltd: London
12 Βλ. https://locations.london/locat... [τελευταία επίσκεψη 23.11.25]
13 Βλ. στο Jackson, I. & Holland, J. (2014) The Architecture of Edwin Maxwell Fry and Jane Drew: Twentieth Century Architecture, Pioneer Modernism and the Tropics. 1st ed. London: Routledge
14 Τα Χριστούγεννα του 1934, σε επιστολή του στον Martin Wagner, ο Gropius έγραφε ότι μετά την επίσκεψή του στην αρχαία (sic) Πανεπιστημιούπολη του Cambridge ήταν πεπεισμένος για τη θεμελιωδώς συντηρητική στάση των Βρετανών, που τους καθιστούσε ανίκανους να εκτιμήσουν οτιδήποτε νέο. Βλ. στο MacCarthy, F. (2019). Gropius: The Man Who Built the Bauhaus. Harvard University Press.
15 Βλ. στο [τελευταία πρόσβαση 07.12.2025)
16 Χαρακτηριστικότερο το Impington Village College περίπου 8 χλμ βορείως της πόλης του Cambridge, το οποίο σχεδιάστηκε από κοινού αλλά οικοδομήθηκε μεταξύ 1938 και ’39, μετά την αναχώρηση του Gropius στις ΗΠΑ. Άνοιξε δε, μόλις δύο εβδομάδες μετά την κήρυξη του Β’ ΠΠ. Σήμερα είναι διατηρητέο κτήριο (Grade I Listed).
17 Βλ. στο Jackson, I. & Holland, J. (2014) The Architecture of Edwin Maxwell Fry and Jane Drew: Twentieth Century Architecture, Pioneer Modernism and the Tropics. 1st ed. London: Routledge. Σημ. “As her correspondence shows, Drew was a doer while Fry was a thinker and writer.”
18 Στο ίδιο.
19 Το 1943 η Drew ανέλαβε ως Αρχιτεκτονικός Σύμβουλος στην Επιτροπή Υπηρεσιών Οικιακής Εμπορικής Θέρμανσης (Domestic Commercial Heat Services Committee), με αντικείμενο τον σχεδιασμό της μοντέρνας κουζίνας στη μεταπολεμική Βρετανία. Το αντικείμενο θεωρείτο κατεξοχήν «γυναικείο» από επαγγελματικής άποψης, στα πλαίσια της φυλετικής προκατάληψης της εποχής, παρόλα ταύτα η Drew δεν το εξέλαβε αρνητικά. Αντίθετα το είδε ως μια σημαντική ευκαιρία να διερευνήσει νέα υλικά, αλλά και «να απελευθερώσει τη μέση γυναίκα από τα δεσμά της χειρωνακτικής οικιακής εργασίας, η οποία θα πρέπει να καταργηθεί μετά τον πόλεμο. Γι’ αυτό και επικεντρώνομαι στις κουζίνες». Βλ. στο Jackson, I. & Holland, J. (2014) The Architecture of Edwin Maxwell Fry and Jane Drew: Twentieth Century Architecture, Pioneer Modernism and the Tropics. 1st ed. London: Routledge, σελ.117.
20 Η έκθεση αυτή έλαβε χώρα στη National Gallery του Λονδίνου και προσέδωσε αναγνώριση στη Drew ως επιμελήτριας, ώστε μετέπειτα να λάβει ενεργό μέρος στο “Festival of Britain”, το καλοκαίρι του 1951.
21 Όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, η υπερδραστήρια Drew στο Λονδίνο είχε καταφέρει να προσεγγίσει και να καλέσει σε γεύμα τον Υπουργό Πολεοδομικού Σχεδιασμού, όπου του έθεσε το θέμα και είπε «ένα-δύο λόγια για τον απόντα σύζυγό της και την κατάστασή του», με το προσδοκώμενο αποτέλεσμα. Στο ίδιο.
22 Το Tennessee Valley Authority (TVA) ήταν ένα από τα μεγαλύτερα έργα του New Deal που εφάρμοσε ο 32ος Πρόεδρος των ΗΠΑ Franklin D. Roosevelt, με στόχο την επανεκκίνηση της οικονομίας και προσφοράς εργασίας σε χιλιάδες ανέργους, λόγω του Οικονομικού Κράχ του 1929. Περιλάμβανε αντιπλημμυρικά έργα, κατασκευή φραγμάτων και παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας, και γενικότερα έργα υποδομής μεγάλης κλίμακας και τόνωσης της οικονομικής ανάπτυξης της κοιλάδας του Τενεσί.
23 Όπως αναφέρουν οι Τζώνης και Lefaivre, αντίστοιχες προσεγγίσεις είχαν ήδη εφαρμόσει οι Στάμος Παπαδάκης ήδη από το 1928 στη Δομινικανή Δημοκρατία , ο Le Corbusier στο Αλγέρι το 1933 και ο Antonin Raymond το 1942 στην Ινδία. Είναι σχεδόν σίγουρο πως οι Fry και Drew είχαν υπόψη τους τα εν λόγω έργα λόγω της απευθείας σχέσης τους με το CIAM. Βλ. Lefaivre, L. & Tzonis, A. Architecture of Regionalism in the Age of Globalization: Peaks and Valleys in a Flat World, 2nd Edition, 2021, Routledge: London & New York
24 Με γνωστότερο εξ αυτών τον John Owusu Addo (1928), ο οποίος είχε πολυσχιδή δράση στα πλαίσια του Τροπικού Μοντερνισμού. Ασχολήθηκε με τη μελέτη και κατασκευή κτηρίων, την ακαδημαϊκή συγκρότηση των αρχιτεκτονικών σπουδών στην Γκάνα και αποτέλεσε έναν από τους συνιδρυτές του τοπικού επαγγελματικού Συλλόγου Αρχιτεκτόνων.
25 Βλ. στο Jackson, I. & Holland, J. (2014) The Architecture of Edwin Maxwell Fry and Jane Drew: Twentieth Century Architecture, Pioneer Modernism and the Tropics. 1st ed. London: Routledge
26 Στο ίδιο, σελ.159.
27 Βλ. στο https://www.vam.ac.uk/articles... [τελευταία πρόσβαση 07.12.2025]
28 Βλ. στο [τελευταία πρόσβαση 07.12.2025)
29 Fry M., Drew J., Ford, H. (1947), Village Housing in the Tropics, Humphries: London
30 Όπως έγραφαν οι Maxwell Fry και Jane Drew, το 1956, “Buildings in the humid tropics should be designed

as shelters from sun and rain, not as hermetically sealed boxes fighting the climate”— Maxwell Fry and Jane Drew, Tropical Architecture in the Humid Zone, 1956
31 Fry, M and Drew J., (1964) Tropical Architecture in the Dry and Humid Zones, BT Batsford: London
32 Ο Otto Koenigsberger θεωρείται, επίσης, ένας από τους πρωτοπόρους στον τομέα της Τροπικής Αρχιτεκτονικής. Έχοντας εκπαιδευτεί υπό τις αρχές του μοντέρνου, μαθήτευσε υπό τον Hans Poelzig (1869–1936) και τον Bruno Taut (1880–1938), από το 1927 έως το 1931. Μετανάστευσε στην Ινδία το 1933, όπου δούλεψε εκτενώς στον δημόσιο τομέα και έγινε διευθυντής στέγασης στο Υπουργείο Υγείας (1948 έως 1951), στην κυβέρνηση του Jawaharlal Nehru αποκτώντας μάλιστα Ινδικό διαβατήριο. Το 1951, ως British subject, μετοίκησε στο Λονδίνο και εντάχθηκε στο Τμήμα Τροπικής Αρχιτεκτονικής της ΑΑ, όπου έπαιξε καθοριστικό ρόλο ως διευθυντής του Τμήματος από το 1957 έως το κλείσιμό του το 1971. Το καθοριστικό έργο του, Manual of Tropical Housing and Building, εκδόθηκε το 1974. Βλ. στο Pottgiesser, U. & Tostões, A. (eds.) (2024) Modernism in Africa: The Architecture of Angola, Ghana, Mozambique, Nigeria, Rwanda, South Africa, Sudan, Tanzania, Uganda. Basel: Birkhäuser.
33 Βλ. στο Pottgiesser, U. & Tostões, A. (eds.) (2024) Modernism in Africa: The Architecture of Angola, Ghana, Mozambique, Nigeria, Rwanda, South Africa, Sudan, Tanzania, Uganda. Basel: Birkhäuser.
34 Στο ίδιο.
35 Βλ. στο Jackson, I. & Holland, J. (2014) The Architecture of Edwin Maxwell Fry and Jane Drew: Twentieth Century Architecture, Pioneer Modernism and the Tropics. 1st ed. London: Routledge.
36 Τον Οκτώβριο του 1955 ξεκίνησε η έκδοση του επιστημονικού περιοδικού «Tropical Housing & Planning Monthly Bulletin», το οποίο τον Οκτώβριο του 1957 μετονομάστηκε σε «Ekistics, Housing and Planning Abstracts» ενώ τον Ιανουάριο του 1962 έλαβε την τελική του μορφή ως «The Journal of Eksitics”. Βλ. Tyrwhitt, Jaqueline. “The Journal of Ekistics 1955-1965: Analysis of its Contents.” Ekistics, vol. 19, no. 110, 1965, pp. 39–44. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/43623639. Accessed 30 Dec. 2025, και Tropical Housing & Planning Monthly Bulletin , Sept. 30, 1956, Vol. 2, No. 1 (Sept. 30, 1956), pp. 2-7A, Athens Centre of Ekistics.
37 Βλ. στο Phokaides, P., (2013) De–Tropicalizing Africa, Docomomo Journal 48, σελ.79.
38 Στο ίδιο.
39 Βλ.do.co.mo.mo Journal, 2013, No. 48, Modern Africa, Tropical Architecture https://docomomojournal.com/in... [τελευταία πρόσβαση 19.11.2025]
40 Βλ. https://www.degruyterbrill.com... [τελευταία πρόσβαση 19.11.2025]
41 Βλ. για παράδειγμα Lefaivre, L and Tzonis A. (2021), Second Edition, Architecture of Regionalism in the Age of Globalization: Peaks and Valleys in the Flat World, London and New York: Taylor & Francis. και Tzonis, A., Lefaivre, L. and Stagno, B. (2001). Tropical Architecture: Critical Regionalism in the Age of Globalization. Chichester: John Wiley & Sons